

فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌نامه تاریخ اسلام
سال ششم، شماره بیست و سوم، پاییز ۱۳۹۵
صفحات ۴۹ - ۶۳

کارکرد تجاری بندر عدن در دوره بنوطاهر

محمد سپهری^۱

علی غلامی فیروزجائی^۲

چکیده

هرج و مرج سیاسی و درگیری‌های داخلی در دهه‌های پایانی حکومت رسولیان (۶۲۶-۸۵۸هـ) موجب شد که اوضاع تجاری بنادر یمن از جمله بندر مهم عدن که نقش مهمی در صادرات و واردات کالاهای مختلف ایفا می‌کرد، رو به رکود نهد. با قدرت یابی دولت بنوطاهر (۸۵۸-۹۴۵هـ) بار دیگر مناسبات بازرگانی این بندر با مناطق مختلف از جمله هند، مصر، حجاز و آفریقا از سر گرفته شد. سیاست‌های مالی طاهریان و تشویق و بخشودگی مالیاتی بازرگانان بندر عدن، رشد تجارت دریایی عدن را در پی داشت. این مقاله می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که چه عواملی موجب رونق تجاری بندر عدن در دوره حکومت بنوطاهر شد؟ سابقه و علاقه زیاد خاندان طاهری به تجارت، موقعیت سوق الجیشی عدن و اتصال آن به دریای سرخ، دریای عرب و اقیانوس هند و نزدیکی به تنگه مهم باب‌المنندب موجب رشد و رونق این بندر در دوره طاهریان شد

کلیدواژگان: اقیانوس هند، بندر عدن، بنوطاهر، تجارت و بازرگانی

۱. استاد گروه تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز. Sepهران55@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری تاریخ اسلام دانشگاه مذاهب اسلامی تهران (نویسنده مسئول) gh.firozjaini@yahoo.com

دریافت: ۹۵/۰۹/۱۱؛ پذیرش: ۹۶/۰۱/۲۱

مقدمه

یمن در جنوب غربی جزیره العرب از شمال به حجاز، از جنوب به خلیج عدن، دریای عرب و اقیانوس هند، از مغرب به دریای سرخ و از مشرق به کشور عمان محدود است. اهمیت و موقعیت استراتژیک و طبیعی این سرزمین و وجود بنادر مهمی چون عدن، شحر و حدیده موجب شده که کشورها و دولت‌های گوناگون از دیرباز گردید توجه ویژه‌ای به این منطقه داشته باشند (حسنی، ورق ۶ ب). بازرگانی و تجارت یمن، بیشتر به راه‌ها و مسیرهای تجاری و بنادر مهم آن از جمله بندر عدن متکی بود. این بندر مهم به علت نزدیکی به تنگه باب المندب و اتصال با دریای سرخ، دریای عرب و اقیانوس هند، لنگرگاه تجاری کشورها و سرزمینهای هند، مصر، چین، حجاز و افریقا بود. حضور بازرگانانی از سرزمینهای مختلف در عدن و کشمکش قدرتهای منطقه برای در اختیارگرفتن سود تجاری حاصل از این راه، بر اهمیت یمن و بندر عدن افزود. در سده نهم و دهم چندین حکومت در ایران، مصر، حجاز، آناتولی و یمن، برای دستیابی به قدرت تجاری و اقتصادی منطقه با هم رقابت می‌کردند.

حاکمان طاهری یمن در سده نهم و دهم هجری، با در پیش گرفتن سیاستهایی مانند توسعه اقتصادی - سیاسی، برقراری امنیت راهها و مسامحه مذهبی در برخورد با تاجران و بازرگانان سرزمین‌های خارجی و بخشودگی‌های مالیاتی بویژه برای تاجران هندی، موجب رفت و آمد بیشتر این گروه فعال اقتصادی، به بندر عدن شدند. در این مقاله سیاستهای طاهریان برای آبادانی تجارت در عدن و نیز چگونگی روابط تجاری عدن با کشورها و شهرهای دیگر، بررسی شده است. در سده‌ها نهم و دهم هجری، عدن شاهراه اصلی تجارت دریایی بود و عثمانیها و پرتغالیها برای تسلط بر آن با یکدیگر رقابت می‌کردند.

پژوهشی منسجم و مستقلی درباره اهمیت تجاری بندر عدن در دوره طاهریان یافته نشد. در برخی از منابع و پژوهشهای جدید، مطالب پراکنده‌ای در این زمینه به

چشم می خورد.

موقعیت و کارکرد تجاری بندر عدن در دوره حکومت طاهریان

جغرافیای تاریخی-اقتصادی عدن

عدن که بندرگاه تجاری کشتیهای هند، چین، عراق، فارس، حبشه، مصر، حجاز و شام بود، در جنوب جزیره العرب و نزدیک تنگه باب المندب بر ساحل اقیانوس هند واقع است (بروسی، ۴۵۶) با توجه به نقش مهم عدن در بازرگانی و آمد و شد شمار زیادی از بازرگانان از مناطق مختلف، این بندر را جبل الطارق دریای سرخ و ثغر یمن یا عین الیمن خوانده‌اند (عمشوش، ۱۸۳). با توجه به موقعیت طبیعی شهر و بندر عدن، این بندر، مکان مناسبی برای لنگر گرفتن کشتیهای تجاری بود. شکل بندر عدن به گونه‌ای بود که کشتیها را در برابر طوفانها و امواج ویرانگر محافظت می‌کرد. همچنین عمق مناسب خلیج عدن به کشتیها فرصت می‌داد که به سانی در ساحل، لنگر اندازند. وسعت و مساحت جغرافیایی عدن، در سده‌های مختلف یکسان نبوده است. اصطخری (۱۴) و ادریسی (۵۴/۱)، در سده‌های چهارم و ششم، عدن را شهری کوچک دانسته‌اند. اما به نوشته ابن بطوطه (۱۱۱/۲) در سده هشتم، عدن شهری بزرگ بوده است. این گزارشها نشان دهنده رشد و توسعه شهر در دوره ابن بطوطه است.

تاریخ سیاسی بنوطاهر(حک. ۸۵۸-۹۴۵هـ)

بنوطاهر از سلاله قبایل حمیر، در شهر جُبْن از منطقه رِذاع ساکن بودند (ابن دیبع، *الفضل المزید*، ۱۲۱؛ شَلّی، ۱۶۲؛ فیصلی، ۱۲) دوره حکمرانی بنوطاهر، از سال ۸۵۸ هجری با تسلط مجاهد علی بن طاهر بن معوضه و برادرش ظافر عامر بر شهر عدن آغاز شد (ابن دیبع، *قره العیون*، ۴۰۵-۴۰۶؛ *همو*، *الفضل المزید*، ۱۲۱). با سیطره بنوطاهر بر عدن شهرهای زبید، تعز و رداع نیز در اختیار آنها قرار گرفت و مقرانه پایتخت سیاسی شد (بامخرمه، ۳/۳۷۴۳). پس از کشته شدن ملک ظافر اول در سال ۸۷۰ هجری، ملک مجاهد به تنهایی حکومت یمن را به دست گرفت (ابن دیبع، *قره*

العیون، ۴۱۵؛ همو، *الفضل المزید*، ۱۳۵) بعد از مرگ ملک مجاهد نیز ملک عبدالوهاب بن داوود ملقب به منصور پایه های حکومت را محکم کرد (همو، *الفضل المزید*، ۴۲۳). وی در دوران حکومت خود اقدامات ارزشمندی چون تقسیم عادلانه آب های دشت زبید، ساخت شماری زیادی مدرسه و مسجد انجام داد (همان، ۱۷۲). بعد از مرگ وی در هفتم جمادی الاول سال ۸۹۴ هجری در شهر جبن، فرزندش ملک عامر بن عبدالوهاب ملقب به ظافر دوم (۸۹۴-۹۲۳هـ) به حکومت رسید. وی بزرگترین پادشاه دولت طاهری بود و بیش از همگان حکومت کرد. ملک ظافر عامر بن عبدالوهاب (عامر دوم) حکومتش را با سرکوب شورش درون خاندانی و طغیان های قبایل آغاز کرد و توانست سلطه و قدرتش را بر تمام یمن بگستراند (بامخرمه، ۱۸۱). او در سال ۹۱۰ هجری صنعاء را فتح کرد و زیدیان را دست نشانده خود ساخت (یحیی بن الحسین، ۶۱۸؛ عیدروس، ۸۸) به این ترتیب قلمرو دولت بنوطاهر در زمان حکومت سلطان ظافر دوم، به نهایت گستردگی رسید. ولی ظافر عامر دوم با پایانی تراژدیک روبرو شد و در سال ۹۲۳ هجری به دست سربازان ممالیک مصر کشته شد (ابن شیبان، ۱۶) بعد از مرگ وی دولت بنوطاهر به سرعت به ضعف و سستی گرایید و سرانجام آخرین پادشاه بنوطاهر، عامر بن داوود در سال ۹۴۵ هجری به دست سلیمان پاشا، خادم فرمانده لشکر عثمانی که برای مقابله با پرتغالی ها به هند می رفت، کشته شد (ابن المفضل، نسخه خطی، ۱).

روابط تجاری عدن و مصر

شهر عدن از زمان دولت صلیحی و بنی زریع به حلقه ارتباط شرق و غرب تبدیل گردید. مناسبات تجاری و سیاسی دوستانه با مصر و اشتراک مذهبی با حاکمان فاطمی مصر، موجب برقراری مناسبات بازرگانی گسترده میان عدن و دریای سرخ و اقیانوس هند بوجود آورد و هنگامی که زریعیون بر عدن چیره گشتند، برای ایجاد ثبات در شهر و رونق فعالیت های تجاری میان شمال و جنوب دریای سرخ

کوشیدند (عمار، ۱۱۰). پس از سلطه دولت ایوبی در سال ۵۶۹ هجری بر عدن، اهمیت تجاری شهر افزون شد. به گونه‌ای که سالانه بیش از هشتاد کشتی های تجاری در شهر لنگر می‌انداخت و بازارها و پایگاه های تجاری رونق فراوان گرفت. همچنین اماکن تجاری زیادی چون کاروانسراها و بازارهای سرپوشیده تجاری، ایجاد شد (ابن المجاور، ۱۳۰، ۱۴۴). در دولت رسولیان نیز فعالیت های تجاری در عدن ادامه یافت و عوارض برخی از کالاها برداشته شد. رسولیان روابط خود را با برخی از کشورها چون مصر، بر اساس مصالح سیاسی و تجاری استوار کردند و هدایای گرانبیامت و باارزشی را به همراه سفرایی به مصر فرستادند. در این دوره نظام اداری - مالی ممالیک مصر بر عدن تأثیر گذاشت (قائد حمید، ۶۰).

مناسبات بنوطاهر با ممالیک، فراز و نشیب هایی داشت. ارتباط مصر و بنوطاهر بیش از آنکه تجاری باشد، سیاسی و بد. سلطان ظافر عامر دوم با همتای مصری خود هدایا و سفرای بسیاری رد و بدل کردند. در ماه شوال سال ۸۹۶ هجری شهاب احمد بن قیصر، یکدست لباس فاخر، شمشیر، انگشتر و بادبزن مزین به نام خلیفه متوکل علی الله عزالدین ابی العزیز عبدالعزیز بن یعقوب عباسی به ظافر عامر دوم تقدیم کرد و سلطان ظافر نیز وی را با هدایای ذی قیمتی اکرام کرد (ابن دبیع، بغیه المستفید، ۱۹۸؛ بامخرمه، ۳۶۷۸/۳-۳۶۷۹). همچنین در سال ۹۰۶ هجری فرستاده سلطان ابو نصر ملک الأشرف جنبلط بن یشبک، هدایایی چون فانوس بلورین به اندازه قامت دو انسان، دو صندوق طلایی و شمشیرهای بسیار و اشیاء گران قیمت، به ظافر عامر دوم تقدیم کرد (ابن دبیع، الفضل المزید، ۷۴؛ عیدروس: ۴۲) همچنین در این دوره علاوه بر محصولات محلی چون میوه، انواع آفریقا و غرب اروپا به یمن می‌بردند، بسیاری از محصولات محلی چون میوه، انواع عطر، عنبر، مشک، زعفران، عسل، پوست، چرم و لباسهای زینتی، شمشیر و خنجر از مصر وارد یمن می‌شد (قائد حمید، ۵۷). هر چند مناسبات دوستانه بنوطاهر با ممالیک مصر چندان نپایید و با ورود ناوگان های دریایی پرتغالی ها، رقابت های

تجار شرق، به دشمنی مبدل شد.

روابط تجاری عدن و هند

روابط تجاری میان هند و یمن بویژه بندر عدن سابقه‌ای دراز مدت دارد. مسیر تجاری بندر عدن کوتاه‌ترین راه در جنوب برای انتقال کالاهای هندی به غرب بود (هاید، ۳۷۸/۴). از این رو بندر برای تاجران هندی اهمیت زیادی داشت. منابع موجود به ارتباط اقتصادی عدن و هند در زمان دولت بنوطاهر، بویژه در دوران استقرار سیاسی و رفاه اقتصادی، اشاره‌ای نکرده و بیشتر به مناسبات سیاسی آنها پرداخته‌اند. به رغم تیرگی روابط سیاسی عدن و هند، مناسبات بازرگانی میان آنها برقرار بود. یمنی‌ها در واردات تولیدات هندی مانند ادویه و پارچه بسیار فعال بودند. به نوشته آندریه تیغیت (۲۴۷)، دلیل ثروتمندی شهر عدن آن بود که این بندر، بهترین و شاخص‌ترین مرکز تجاری در سراسر سرزمینهای عربی به شمار رفت. عامل اصلی ثروت‌های هنگفت در خزانه دولت بنوطاهر را می‌توان مناسبات بازرگانی با هند دانست. از این رو پادشاهان طاهری در صدد حمایت و پشتیبانی از حقوق بازرگانان و بویژه بازرگانان هندی برآمدند و گاه کشتی‌های هندی در بندر عدن با بخشودگی مالیاتها، همراه می‌شد (wink, 22). کالاهای یمنی زیادی از طریق بندر عدن به هند صادر می‌شد که از جمله این کالاها بخور یمنی بود. به نوشته آندریه تیغیت (۲۴۷) «مسیحیان هند بخور را از طلا هم گران‌بهاتر تلقی می‌کردند و آن را به هر قیمتی که داشت می‌خریدند». همچنین تاجران هندی، گیاه روناس را از بندر عدن به سراسر هند می‌بردند و در مقابل مروارید، الماس، سنگهای باارزش و گرانبها و عطر به عدن صادر می‌آوردند (مشهدانی، ۲۰).

حاکمان بنوطاهر جهت بهره‌بردن از روابط تجاری و اقتصادی بیشتر با تاجران هندی، سیاست تسامح دینی و مذهبی در پیش گرفتند و حتی برای این بازرگانان معبدهایی ساختند. از این رو هندوان مراسم و آیین‌های مذهبی خود را آزادانه برپا می‌کردند هر چند اجازه نداشتند مرده‌هایشان را بسوزانند. هندوان برخلاف یهودی

ها، در شهرها در کنار مسلمانان زندقگی می‌کردند البته لباسهایشان با مسلمانان متفاوت بود. (صایدی، ۱۴۹). با این حال حضور کشور استعمارگر پرتغال در شرق، تأثیر منفی بر تجارت میان یمن و هند نهاد. پرتغالی‌ها مناسبات تجاری یمن و هند را مختل کردند. چنانکه آلفونسو با هدف اعمال فشار بر حاکم هند از رسیدن گیاه روناس به آنجا جلوگیری کرد (سعید، ۶۸).

روابط تجاری عدن و آفریقا

روابط یمن با سواحل شرقی آفریقا بویژه حبشه سابقای دراز مدت دارد. در دوره بنوطاهر نیز این مناسبات ادامه یافت. در شعبان سال ۸۷۹ هجری ملک مجاهد علی بن طاهر ۱۵۰ اسب عربی و تعداد زیادی شمشیر، نیزه و سپر برای امیرشمس الدین محمد بن بدلای بن سعد الدین حاکم حبشه فرستاد. در جمادی الاول سال ۸۸۱ هجری نیز نیرویی مرکب از ۵۰ سوار با تجهیزات کامل از عدن به حبشه گسیل شد (بامخرمه، ۳/۳۶۲۹؛ هول، ۲۲؛ عبدالعال، ۴۷۰). آفریقایی‌ها نیز در موسم بازرگانی برای داد و ستد راهی عدن می‌شدند. بنابراین یمن از طریق روابط سیاسی و تجاری با شهرهای ساحلی شرق آفریقا در ارتباط بود (سارجنت، ۴۱، ۴۹). به علاوه عدن بازار مناسبی برای فروش محصولات طبیعی و مهم مناطق آفریقایی از قبیل روغن، گوسفند، عاج، عسل و کره بود (قلقشندی، ۱۱/۵؛ Pires, 1/18). آندریه (۲۴۵) درباره موقعیت تجاری عدن گوید: «عدن به مثابه انباری برای حبشه قلمداد می‌شود لذا بازرگانانی که از مشرق زمین، حلب و دمشق به منظور دادوستد کالاهایشان با بازرگانان حبشی بدانجا می‌آمدند از بندر عدن عبور می‌کردند». مناسبات بتزرگانی عدن و آفریقا تا قبل از حمله پرتغالی‌ها ادامه داشت و پس از حملات و استیلا بر بازارهای سواحل آفریقا، رو به ضعف و رکود نهاد (حبشی، ۷).

روابط تجاری عدن با حجاز

برقراری ارتباط میان عدن و جزیره‌العرب از دو طریق امکان پذیر بود:

۱- راه های زمینی

حسین بن سلامه (امیر تهامه یمن و وزیر عبد الله بن إسحاق بن ابراهیم بن زیاد آخرین حاکم بنی زیاد) در اواخر قرن چهارم هجری به ایجاد راه های کاروان رو و حفر چاه و ساخت استراحتگاه هایی میان عدن و حجاز همت گماشت (زرکلی، ۲۳۸/۲). این راه های تجاری از بندر شحر شروع و به بندر عدن منتهی می شد و از عدن دو راه شکل می گرفت. راه کوهستانی که کوه های یمن را از تعز، اب، ذمار، صنعا و صعده طی می کرد و به مکه می رسید و دیگری راهی هموار که خود دو مسیر داشت: مسیر اول از امتداد ساحل، جریان می یافت و بنادر یمنی واقع در امتداد ساحل دریای سرخ را به هم وصل می کرد و به جازان که در شمال واقع بود منتهی می شد؛ مسیر دوم از داخل تهامه آغاز می شد و از مناطق تهامه مانند موزع، حیس، زبید و مور عبور می کرد و به مسیر ساحلی در جازان برخورد می کرد و از آنجا در امتداد ساحل به جدّه یا به سمت داخل شبه جزیره و مکه منتهی می شد (عمار، ۷۱-۸۰).

۲- راه های دریایی

روابط تجاری عدن با جزیره العرب محدود به راه های تجاری قدیم نبود. بلکه میان این دو کشور روابط تجاری دریایی نیز برقرار بود که از یک سو با بنادر دریای سرخ و از سوی دیگر با بنادر خلیج مرتبط بود. از این طریق، خرما، عراق و انواع شیرینی جات مشهور و معروف حجاز را وارد عدن می شد و بسیاری از تولیدات یمن و محصولات کشاورزی به جزیره العرب می رفت و از راه جدّه به بازارهای حجاز بویژه مکه و شرق جزیره العرب ارسال می شد (قائد حمید، ۵۷). سلاطین طاهری برای ایجاد روابط دوستانه با اشراف مکه، تلاش بسیاری می کردند. چنانکه در ۱۹ رمضان سال ۸۶۸ هجری شریف ادريس بن قاسم بن حسن بن عجلان حسینی پسرعموی شریف محمد بن برکات، امیر مکه، به همراه گروهی از بزرگان مکه با تقدیم هدایایی به دیدار سلطان مجاهد علی بن طاهر که در زبید مستقر بود

رفت و سلطان نیز وی را اکرام کرد. سپس به دیدار سلطان ظافر عامر اول که در مقرانه بود رفت (بامخرمه، ۳ / ۳۶۱۹-۳۶۲۰). همچنین در ذی القعدة سال ۸۸۶ هجری شریف ابوالغواير احمد بن دريب بن خالد حاکم جازان در شهر زبید بر سلطان منصور عبدالوهاب بن داود وارد شد که منصور برای ورود وی ضیافت باشکوهی ترتیب داد و برای دیدار وی با سربازانش به خارج شهر زبید رفت و مراسمی را که برای استقبال از سلاطین و ملوک انجام می گرفت، برای وی به جا آورد (ابن دبیع، *الفضل المزیه*، ۱۶۸). میان سلطان ظافر عامر دوم و همتای وی احمد بن دريب حاکم جازان هدایای نفیسی مبادله شد (همان، ۲۰۵).

قرار گرفتن یمن بر سر راه حج بر اهمیت تجاری آن می افزود. یمن محل اجتماع حاجیانی بود که از هند و جنوب شرق آفریقا رتهی حج می شدند (حورانی، ۲۲۷). بسیاری از بازرگانان و دریانوردان یمنی پیشه حمل و نقل حاجیان از یمن به مکه را در پیش گرفتند (جزیری، ۱/ ۴۳۴؛ ابن فهد، ۱/ ۵۰۷، ۵۵۵). در نتیجه بخش بزرگی از درآمدهای سالیانه عدن از طریق ترانزیت کالا و مسافر به دست می آمد.

حاکمان بنوطاهر و امنیت راهها و کاروانهای تجاری

در دوره بنوطاهر کاروانهای تجاری گاه مورد دستبرد و غارت سارقان قرار می گرفتند. برای مقابله با این وضع رؤسای کاروانها با بزرگان قبایلی که کاروان از خاک آنها عبور می کرد، قرار می گذاشتند که در قبال پرداخت مبالغ و هدایا به روسای قبایل، آنها امنیت کاروانها را تأمین کنند (فارتیما، ۳۵؛ ریحانی، ۱/ ۹۵). به هنگام جنگ و ناامنی خطرات بیشتری کاروانهای تجاری را تهدید می کرد (ابن دبیع، *الفضل المزیه*، ۴۳۴-۴۳۵؛ یحیی بن الحسین، ۶۱۹). از این رو حاکمان طاهری به هنگام جنگ و هرج و مرج، می کوشیدند مقابله جدی تری با راهزنان داشته باشند. در سال ۸۷۴ هجری، ملک مجاهد، سپاهی را برای جنگ با بنو سلیمان آماده کرد. زیرا آنها به غارت کاروانهایی دست می زدند که از تعز راهی زبید می شد (ابن دبیع، *الفضل المزیه*، ۴۱۷). در سال ۸۸۱ هجری نیز شیخ یوسف بن سلیمان در راه تعز با

اشرار و راهزنها جنگید (همان، ۴۲۰). در سال ۹۰۰ هجری علی بن عمر العنسی با راهزنان بنو سلیمان در بین تعز و زبید مقابله کرد (همان، ۴۴۲-۴۴۳). در سال ۹۰۹ هجری و در مان ملک ظافر عامر بن عبدالوهاب مقامات دستگاه اداری دولت بنوطاهر اقدام به کشتن تعداد زیادی از قبایل طوالت کردند که در مسیر بین عدن و تعز رعب و وحشت ایجاد می کردند (همان، ۲۷۸). این اقدامات سختگیرانه در حمایت از کاروانهای تجاری، برخورد با راهزنان و همچنین ایجاد آرامش سیاسی در کشور توسط دولت طاهری، سبب امنیت راه ها و مسیرهای تجاری و هموار ساختن راه برای تاجران و بازرگانان و حتی جهانگردان شده بود.

نتیجه گیری

در دوره حکومت بنوطاهر، به علت اهمیت و نقش زیاد بندر عدن در فعالیت های اقتصادی و تجاری و با توجه به پیشینه مناسب این خاندان در زمینه تجارت و حمایت از بازرگانان داخلی و خارجی، این بندر رشد و رونق فراوان یافت. نقش مهم و سوق الجیشی این بندر در تحولات اقتصادی، سیاسی، نظامی و فرهنگی، موجب شد که برخی از کشورها و دولتهای استعمارگر برای تسلط بر آن بکوشند. عوامل رونق بندر عدن در این دوره به قرار زیر بود: ۱- سیاستهای اقتصادی - سیاسی، برقراری امنیت راهها و مسامحه مذهبی حاکمان طاهری در برخورد با تاجران و بازرگانان سرزمینهای خارجی و اعطای بخشودگی های مالیاتی به آنها بویژه تاجران هندی. ۲- موقعیت جغرافیایی و استراتژیکی بندر عدن و اتصال آن به خلیج عدن، دریای سرخ و اقیانوس آرام، نزدیکی و اتصال آن به تنگه باب المندب، اشراف بر مهمترین راه های تجاری دنیا، و همچنین داشتن حصار طبیعی برای محافظت از هجوم دشمنان. ۳- فعالیت های تجاری بازرگانی از هند، مصر، چین و افریقا علاقه آنان به کالاها و محصولات موجود در عدن. ۴- سلطه بر عدن به عنوان مهمترین شهر یمن، اهمیت زیادی برای حاکمان داشت و به منزله تسلط بر همه یمن بود.

منابع

- أندريه، ثيفيت، «وصف الكون (la cosmographie universelle) في بحث وصف عدن في القرن السادس عشر الميلادي»، ترجمه عبد الغنى الجاجبي، مجله كليه الآداب والعلوم الإنسانيه، جامعه صنعاء، مج ٣٣، العدد ١، يناير-يوليو ٢٠١٠ م.
- ابن ديبع، عبدالرحمن بن علي، بغية المستفيد في أخبار مدينه زييد، چاپ عبدالله محمد الحبشي، صنعاء: مركز الدراسات والبحوث اليمنى، ١٩٧٩ م.
- همو، الفضل المزيد على بغية الستفيد في أخبار مدينه زييد، چاپ يوسف شلحد، بيروت: دار العوده، ١٩٨٣ م.
- همو، قره العيون في أخبار اليمن الميمون، صنعاء: مكتبه الإرشاد، ١٩٨٨ م.
- ابن المجاور، جمال الدين أبى الفتح يوسف بن يعقوب، صفه بلاد اليمن ومكه وبعض الحجاز المسمى تاريخ المستبصر، ليدن: مطبعه بريل، ١٩٥١ م.
- ابن بطوطه، محمد بن عبد الله، رحله، محقق عبد الهادى تازى، رياض: اكاديميه المملكه المغربيه، ١٤١٧ هـ.
- ابن شيبان، احمد سالم، الوجود المملوكى فى اليمن (٩٢١-٩٤٥ هـ)، جامعه عدن: دارالثقافه العربيه، ٢٠٠٢ م.
- ابن فهد، عمر بن محمد، اتحاف الورى بأخبار أم القرى، چاپ فهيم محمد شلتوت، مطابع جامعه أم القرى، ١٩٩٠ م.
- ابن المفضل، محمد بن إبراهيم بن شرف الدين، السلوك الذهبيه فى خلاصه السيره المتوكليه، صوره مخطوط مأخوذه من مكتبه جامعه تورنتو.
- ادريسى، محمد بن محمد، نزهه المشتاق فى إختراق الآفاق، بيروت: عالم الكتب، ١٤٠٩ هـ.
- اصطخرى، ابراهيم بن محمد، مسالك الممالك، چاپ احمد بن سهل ابوزيد، بيروت: دار صادر، ١٩٢٧ م.
- أحمد على، صالح، المنسوجات و الألبسه العربيه فى العهود الإسلاميه الأولى، شركه

- المطبوعات، بیروت: ۲۰۰۳ م.
- بامخرمه، أبو محمد الطیب بن عبد الله بن أحمد، النسبه إلى المواضع والبلدان، أبوظبی: منشورات مركز الوثائق والبحوث، ۱۴۲۵هـ.
- همو، قلاده النحر فی وفيات أعيان الدهر، تحقیق محمد یسلم عبدالنور، صنعاء: وزارة الثقافة والسياحة، ۱۴۲۵هـ.
- البروسی، محمد بن علی (مشهور به ابن سباهی زاده)، اوضح المسالك الى معرفه البلدان الممالک، تحقیق مهدی عبدالرواضیه، بیروت: دارالغرب الاسلامی، ۱۴۲۷هـ.
- حبشی، محمد عمر، الیمن جنوبی سیاسیاً واقتصادیاً واجتماعیاً منذ ۱۹۳۷ م وحتى قیام جمهوریه الیمن الشعبیه، بیروت: دار الطلیعه للطباعه والنشر، ۱۹۶۸م.
- حسینی، الحسن بن علی الشریف (ت. د ۸۱۵هـ)، ملخص الفطن والألباب ومصباح الهدی للکتاب، نسخه مصوره عن مکتبه الأمبروزیانا، میلانو. (ارسال شده توسط استاد عبدالله المنف از دانشگاه ملک الفیصل)
- حورانی، جورج فضلوی، العرب والملاحه فی المحيط الهندی فی العصور القدیمة وأوائل القرون الوسطی، ترجمه السید یعقوب بکر، القاہره: المکتبه الانجلومصریه، ۱۹۵۸م.
- جزیری، عبدالقادر بن محمد بن عبدالقادر بن محمد بن ابراهیم، درر الفوائد المنظمه فی أخبار الحاج وطریق مکة المعظم، بیروت: تحقیق محمد حسن محمد، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۲هـ.
- ریحانی، أمین، ملوک العرب، رحلة فی البلاد العربیه، الحجاز و الیمن، بیروت: دار الجبل، چاپ هشتم، ۱۹۸۷م.
- زرکلی، خیرالدین، الاعلام، بیروت: دارالعلم الملایین، الطبعة ۱۵، ۲۰۰۲م.
- سارجنت، ر، ب، مینائی عدن والشحر فی العصر الإسلامی: دراسات فی تاریخ الیمن الإسلامی، سلسله الدراسات المترجمه، ترجمه نهی صادق، صنعاء: المركز الأمريكي للدراسات الیمنیه، ۲۰۰۲م.
- سعید، محمد، «الفوه فی الیمن فی العهد الرسولي»، بحث ضمن الندوه العلمیه

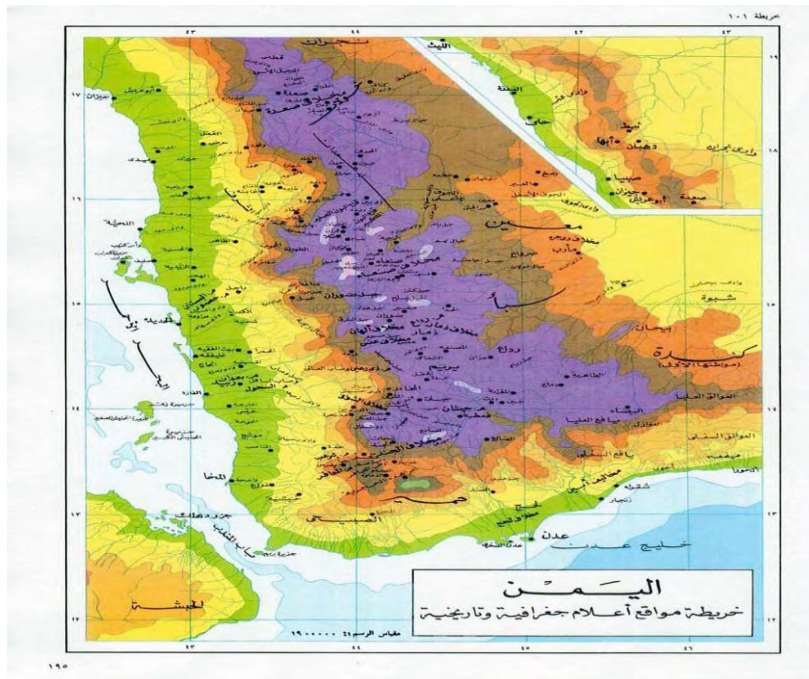

- الخامسه بعنوان الموارد الطبيعيه ببلاد المغرب فى العصرين القديم والوسيط:
الاستغلال والتصرف (المنعقد فى المكتبه الوطنيه بتونس، أعدها للنشر، محمد
حسن، وزاره التعليم العالى والبحث العلمى، جامعه تونس، ٢٠١٤م.
- شلّى، السيد محمد، السناء الباهر بتكميل النور السافر فى أخبار القرن العاشر، چاپ
المقحفى، صنعاء: مكتبه الإرشاد، ٢٠٠٤ م.
- شيال، جمال الدين، تاريخ دوله اباطره المغول الاسلامى فى الهند، اسكندريه:
المعارف، ١٩٦٨م.
- شهاب، حسن صالح، أضواء على تاريخ اليمن البحرى، بيروت: دار الفارابى،
١٩٧٧م.
- صايدى، احمد قايد، المادة التاريخيه فى كتابات نيور عن اليمن، دارالفكر العماصر،
بيروت: دارالفكر، دمشق، چاپ اول، ١٩٩٠م.
- عبد العال، محمد أحمد، بنو رسول و بنو طاهر و علاقات اليمن الخارجيه فى
عهدهما، الإسكندريه: دار المعرفه الجامعيه، ١٩٨٩ م.
- عرشى، عبدالحكيم محمد ثابت سلام، الجيش فى اليمن فى عصر الدوله الرسوليّه،
دارالوفاق الجمهوريه اليمنيه الطبعة الاولى، ٢٠١٤م.
- عماره، نجم الدين عماره بن على بن زيدان بن أحمد الحكمى، تاريخ اليمن المسمى
المفيد فى أخبار صنعاء وزبيد وشعراء ملوكها وأعيانها وأدبائها، چاپ محمد بن على
الأكوع، صنعاء: المكتبه اليمنيه للنشر والتوزيع، ١٩٨٥ م.
- عمشوش، مسعود، عدن فى كتابات الرحاله الفرنسيسيين، عدن: دار جامعه عدن للطباعه
والنشر، ٢٠٠٣م.
- العيدروس، محيى الدين عبدالقادر بن شيخ بن عبدالله، النور السافر فى أخبار القرن
العاشر، بيروت: دار الكتب العلميه، ط ١، ١٤٠٥هـ.
- فارتيماء، يونس، رحلات فارتيماء، ترجمه عبد الرحمن عبد الله الشيخ، الهيئه المصريه
العامة للكتاب، ١٩٩٤ م.
- قائد حميد عثمان، «تجاره الكارم ودور مدينه عدن فى النشاط التجارى والدولى منذ

- عهد الزريعيين حتى نهايه حكم بنى رسول (٥٣٢-٨٥٨هـ/١١٣٧-١٤٥٤م)، مجله اليمن، ع(٢٣)، مركز البحوث والدراسات اليمنيّه، عدن، جمادى الاول ١٤٢٧هـ/مايو ٢٠٠٦م.
- قلقشندى، أحمد بن على، *صبح الأعشى فى صناعه الإنشا، القاهرة: مطبعة الأميريه، ١٩١٥م.*
- مشهدانى، ياسر، «الهند الإسلاميه من الفتح وحتى نهايه عصر السلطنه فى دراسات المستشرقين»، مجله التربيه والعلم جامعه الموصل، العدد ٢، مج ١٧، ٢٠١٠م.
- محمد ظافر، عبد الله، *نزّهة المشتاق لليمن؛ حدود وخرائط وشئون اليمن فى البلدانيات من القرن التاسع وحتى الرابع عشر الميلادى، صنعاء: مكتبة خالد بن الوليد ودار الكتب اليمنيّه، ٢٠١٧.*
- مقدسى، محمد بن احمد، *أحسن التقاسيم، بيروت: دار صادر، بى تا.*
- مونس، حسين، *اطلس تاريخ السلام، قاهره: الزهرا للاعلام العربى، طبعه الاولى، ١٤٠٧هـ.*
- منجم، إسحاق بن حسين، *آكام المرجان، چاپ فهمى سعد، بيروت: عالم الكتب، ١٤٠٨هـ. ق*
- هايد، *تاريخ التجارة فى الشرق الأدنى فى العصور الوسطى، ترجمه أحمد رضا، الهيئه المصريه العامه للكتاب، ١٩٩٤م.*
- هول، ريشتارد، *امبراطوريات الرياح الموسميه، ترجمه كامل يوسف حسين، ابوظبى: مركز الامارات للدراسات و البحوث الاستراتيجيه، ١٤٢٠هـ.*
- يحيى بن الحسين، ابن القاسم، *غايه الأمانى فى أخبار القطر اليمانى، چاپ سعيد عبد الفتاح عاشور، دار الكاتب العربى، ١٩٦٨م.*
- *Andre, Wink, Al Hind the making of the Indo-Islamic world, Early Medieval India and the Expansion of Islam 7Th-11Th Centuries, Leiden, Brill, 2002.*
- *Pires, T., Suma oriental of Tome Pires, an account of the East, from the Red Sea to Japan, written in Malacca and India in 1512 -1515, and the book of Francisco Rodrigues, rutter of a voyage in the Red Sea, New Delhi, 2005.*

به نقل از کتاب نزهه المشتاق الیمن، ص ۴۶.

به نقل از کتاب اطلس تاريخ الاسلام، ص ۱۹۵